فەرهەنگی ئەڵوەن

ئامادەکردن : هەژیر ئیسماعیل لالە ئەحمەد

ئەکادیمیای زانستی کوردی

ناوی کتێب : فەرهەنگی ئەڵوەن

وەرگێڕان : هەژیر ئیسماعیل لالە ئەحمەد

ناوەند : ئەکادیمیای زانستی کوردی

ساڵی بڵاوکردنەوە : ٢٠٢٤

ئەکادیمیای زانستی کوردی
Kurdish Science Academy

پێشەکی

بسم الله الرحمن الرحيم

اللهُمَّ صَلِّ على سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الوَصــفِ وَالوَحْيِ وَالرِّسَالَةِ وَالحِكْمَةِ وَعَلى آلِهِ وَصَحـبِهِ وَسَلِّمْ تَسليماً

زمان بە کشتی و زاراوەکان بەتایبەتی ڕۆڵ و بایەخێکی گرنگیان هەیە و دوور نیە بەشێک بن لە دەرخســـتنی مێژووی دێرینی وڵاتێک و نەتەوەیەک ، ئەم بەرهەمە نوســـرا لە شـــەوی پێنجشەممە ٢٠٢٤\٠٥\١٧ ، ئەوانەی لەناو کەوانەن وشە خانەقینیەکانن و ئەوانەی لەدەرەوەی کەوانەکەن واتاکەیەتی بە زاراوەی سۆرانی ، بۆ ئەم شێوازی داڕشتنی شیعرە بۆ بیرۆکەکەی سودمان لە کتێبی (لوغەتنامەی ئەحمەدی) وەرگرتووە کە دانراو و نوسراوی حەزرەتی سەید شـــێخ مارفی نۆدێیە کە بۆ حەزرەتی حاجی کاک ئەحمەدی شـــێخ نوســـیویەتی ، ئەم جۆرە فێربوونەی زاراوەکان شێوازێکی کاریگەر و بەسوودە کە خەڵک بتوانن لێی سودمەند بین و بۆ مـاوەیەکی دوور و درێژ لەیـادیـان بمێنێتەوە ، خـانەقین ئەگەرچی کورد و عەرەب و تورکمانی تێدایە کە کورد زۆرینەن و ئەگەرچی شیعە و سونە و مەسیحی و جولەکەی تێدایە بەڵام هاوشێوەی شاری کەرکوک بە شاری تەبایی و ئاشتی و دۆستداری ناسراوە ، و سەرەڕای ئەو هەموو زمان و زاراوە جیاوازانەی هەیە بەڵام خەڵکی ڕەســـەنی خانەقین پارێزکاریان لە

زاراوەی لوڕی خانەقینی کردووە و ئێستاش قسەی پێ دەکەن بۆ ئەوەی بۆ نەوەی داهاتووش بمێنێتەوە و نەفەوتێت

هەژیر

بەناوی خودا دەستپێکی کەلام

درود بۆ ڕوحی شای خەیرولئەنام

هەم لەسەر ئالی هەتاکو مەحشەر

فەرهەنگی ئەڵوەن دەنوسم یەکسەر

عەشقی نەسیمی خاکی خانەقین

وایکرد فەرهەنگێ ئاوها بنوسین

فەرهەنگەکەمان چاکە بیزانی

لێوەی فێردەبی لوڕی و سۆرانی

(چوینی) چۆنی ، (دوێکە) دوێنێ

(بچڕ) بانگکە ، (شوینیک) شوێنێ

(نەچو) مەڕۆ ، (بەو) وەرە

(پیرەکە) پێرێ ، (خەر) کەرە

(خوەشی) دڵخۆشی ، (دگان) واتا ددان

(بژنەف) گوێگرە ، (دوێت) واتا کچان

بۆچی (ئەرا) ، (بخەف) بخەوە

(قەساو) قەسابە ، مەیبە (مەوە)

(نەیری) نیتە ، (دیری) هەتە

(کاوڕ) بەرخە ، (مەچیر) پەتە

(پشی) پشیلە ، مشک (مویش)

(نەدای) نەتدا ، بڵێ (بویش)

(بچو) بڕۆ ، مریشک (مامر)

(مەلیوچک) چۆلەکە ، (کەموتەر) کۆتر

(مەگەز) مێش ، (سیف) سێوە

(عەنار) هەنار ، (دیو) خێوە

(وەراز) بەراز ، دوپشک (عەقرەو)

(قورباقە) بۆق ، وەرەوە (بەورەو)

(قاوەڵتی) لایان نانی بەیانە

(خایە) هێلکە ، ئەمانە (ئەیانە)

(خەس) کاهو ، ترێ (عەنگویر)

(شامی) شوتی ، کوێر (کویر)

(بان) لەسەر ، (ژیر) لە ژێر

(ورسی) برسی ، (تیر) تێر

(هنتر) هیتر ، (چوین) چۆن

(دالْک) دایک ، (بون) بۆن

(خالْو) خالْە ، (میمی) پور

(دختۆر) دکتۆر ، (قرمز) سور

(حسکەم) واتا هەست ئەکەم

(ئەوەڵ) یش واتا یەکەم

(شویشە) شوشەیە ، (پا) پێیە

(گوش) گوێ ، (خوا) خوێیە

(زوان) زمان ، سنگ (سینه)

(زوی) زوو ، شوێن (شوین)ه

(ڕوشنایی) ڕوناکی ، خوێن (خوین)ه

(قەوی) گەورە ، چۆن (چوین) ه

(بویچک) بچوک ، بکرە (بسین

(بفروش) بفرۆشە ، بڕوانە (بدوین)

(گێمەڕ) قەیماغە ، (قاپی) دەرگایە

(جامەک) ئاوێنە ، ڕووی خۆتی تیایە

(بکوت) لێی بدە ، (بڕەس) پێی بگە

(دەربونە) کۆڵان ، سکیش (زگ)ە

(کونا) کون ، (قەیچی) مەقەس

(مەنار) مەنێر ، دەست (دەس)

(بکوش) بکوژ ، (بنار) بنێر

(بدەو) ڕاکە ، (شیر) شێر

(شور) سوێر ، (خوەر) خۆر

(عاسمان) ئاسمان ، (فرە) زۆر

(بخوەن) بخوێنە ، (بخوە) بخۆ

(ئیمە) ئێمە ، (تو) تۆ

(مخطاطە) قەڵەمدادەرە

(مساحە) قەڵەم سڕەڕە

(شیت) شێتە ، (نەیری) نیتە

(واز) کراوە ، (چەدە) چیتە

(ئەیلا) لێرە ، (ئمڕو) ئەمڕۆ

(لە قەی) لەپاڵ ، (درو) درۆ

(گیرستن) گریان ، (خەنستن) پێکەنین

(بکوشنەو) داخە ، ڕق (قار و قین)

(کوڵ) کورتە ، (خاس) چاکە

لە وەرزشیشدا (بدەو) ڕاکە

(خەنست) پێکەنی ، (بەو) وەرە

(بۆرەی) واتا تۆ ئەم شتە بەرە

(بچو) تۆ بڕۆ ، (میمی)ش پوورە

(داڵگ)دایکە ، کوێریش (کوور)ە

(چە) واتا چی و (کورە) واتە کوێ

(ئەرا) واتە بۆ ، (خوا)ش واتە خوێ

(بانخانی) سەربان ، (بەرقاپی) حەوشە

لەچک (ڕەبتە)یە ، پێڵاویش (کەوش)ە

(زرمە) گرمەیە ، (قەترە) دڵۆپە

(وازی) یارییە ، (شەمعە) کڵۆپە

(کەلپەل) جلوبەرگ ، (جەنازە) تەرم

(عەیب و شویرەیی) گرتنی شەرم

(نێزانم) نازانم ، (حیزام) پشتوێنە

(خوەش) خۆشە ، (خراو) جوێنە

(داگە) دوایەتی ، (هاورد) هێنا

(بومە نەزر) ببم بە فیدا

(سویر) شاییە ، (چەکەی) چیدەکەی

لەلات (لەلاد) ، (کەید) دەکەی

(نماز) نوێژ ، دەچین (چیمن)

(دەشت) دەرەوە ، (هنمن) هی من

(کی) کێ ، (زکن) قەڵەو

(بڕان) لێخوڕە ، تێی هەڵکێشە (بسەو)

(توران) تۆرانە هەم عاجر بوونە

پێچەوانەکەی هەر ئاشت بوونە

(وەوی) بووکە ، (خەسوی) خەسوە

(دوینی) گەمزە ، (موی) مووە

(نەگر) مەگرە ، (ڕووژی) ڕۆژووە

(لۆفە) پێچە ، (عادەت) خووە

مەنجەڵ (قەزان) ، (قالی) فەرش

(سەنگیا) پشتی ، (سیا) ڕەش

(چەرمگ) سپی ، (کەفت) کەوت

(پاچینە) قادرمە ، (خەفت) خەوت

(کلوانەک) مستیلە ، (گوشخارە) گوارە

(طاوسان) هاوینە ، بەهار (وەهار)ە

(زمسان) زستانە ، (بوسیە) ڕاوەستە

(سلێمان پیس) مارمێلکە ، کات (وەخت)ە

(بپوش ، بکەوەر) واتا بیپۆشە

(بخوەرەو) واتا تۆ بینۆشە

(عەرموت) هەرمێیە ، گۆڕ واتا (قەبر)

(شەفتالو) قۆخە ، (شەمسیە)ش چەتر

(عینجاز) هەڵۆژە ، ناوچەوان (تیوڵ)ە

گوێز (گردەکان) ، سمێڵ (سیوڵ)ە

(لویت) لوتە ، (قەسقەوان) قەزوانە

زمان سەروەتی هەموو گەلانە

(ترومپا) بۆری ئاوە ، (چەو) چاوە

(زوخاڵ) خەڵوز ، (قەحوە) قاوە

(مەقاڵە) مەنقەڵە ، برین (زام)ە

(گزی) گسک ، (مەمو) مامە

(قاشوغ) کەوچک ، (هاوسا) دراوسێ

(سلاحیە) دۆڵکە ، (پا) واتە پێ

(تەگر) تەرزە ، (هەلوک) جۆلانە

(نوخت) نۆکە ، کەلەرم (لەهانە)

(یەتاغ) پێخەف ، هەڵمات (گولە)

(نژی) نیسکە ، ڕۆڵە (رولە)

شێلم (شەڵغەم) ، (چنجک) گوڵەبەڕۆژە

_(پەمگ) لۆکە ، (خوەش) خۆشە

(عەلەشیش) قەلە ، (دوس) دۆست

(خوەشهاتی) بەخێربێی ، (بوسێ) بۆست

(نێتێیدەو) نایەیتەوە ، (تویش) توش

(زەنگین) دەوڵەمەند ، پێست (پوس)

(وەفر) بەفرە ، (واران) باران

وا فێرم کردی بەدووجۆر زاران

بزانە کەوا لەهجەی خانەقین

لەسەر زووبانان زارێکە شیرین

خەڵکی ئەو شارە گشت خاوەن قەدرن

یەک دڵ و یەک ڕوح ، قەندن هەم شەکرن

هەژیر وا نوسی فەرهەنگی ئەڵوەن

پێشکەشی ئەکا بە خاکی وەتەن

